

Олег Беген, Олександр Зайцев, Василь Стефанів,
*Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква
та український націоналістичний рух у Галичині
(1920–1930-ті роки)*, Lwów 2011, ss. 384

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2014.014>

Praca *Націоналізм і релігія* została wydana nakładem wydawnictwa działającego przy Ukraińskim Katolickim Uniwersytecie we Lwowie, którego autorzy są pracownikami. Alensandr Zajcew, Oleh Behen, Wasyl Stefaniw w swoich zainteresowaniach badawczych skupiają się na ukraińskich ruchach nacjonalistycznych okresu międzywojennego. Oleh Behen, absolwent Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów, zatrudniony jako starszy wykładowca na Ukraińskim Katolickim Uniwersytecie w Katedrze Historii Cerkwi podejmuje w swoich pracach ponadto kwestie ukraińskich ruchów katolickich.

Praca podzielona jest na cztery rozdziały, na końcu załączone zostały biogramy omawianych postaci oraz indeks osobowy. W rozdziale pierwszym (O. Zajcew), „Integralny nacjonalizm i religia: europejskie doświadczenie” czytelnik zostaje wprowadzony w podstawowe pojęcia związane z nacjonalizmem integralnym, uwzględniające francuskie korzenie tego ruchu¹ i jego ukraińskie rozwinięcie w doktrynie Dymitra Doncowa. Rozdział podzielono na dwa podrozdziały: pierwszy dotyczący Europy Zachodniej, drugi – Wschodniej. Autor wykorzystuje fundamentalne, anglojęzyczne prace na temat nacjonalizmu², genezy faszyzmu oraz ich związków z religią³. Pojęcie

¹ W. C. Buthman, *The Rise o Integral Nationalism in France: With Special Reference to the Ideas and Activities of Charles Maurras*, New York 1939.

² Np. C. J. H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, New York 1968; A. Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923*, London–New York 2001.

³ E. Gentile, *The sacralisation of politics, definitions, interpretations and reflections on the question of secular religion and totalitarianism*, [w:] *Comparative Fascist Studies: New Perspectives*, ed. C. Lordachi, London–New York 2010.

religii politycznej zostało opracowane na podstawie prac włoskiego historyka Emilio Gentile, który – obok Erica Voegelina – jest najważniejszym badaczem tego zagadnienia⁴. Polska Narodowa Demokracja została omówiona w podrozdziale dotyczącym Europy Wschodniej. Cytując *Mysli nowoczesnego Polaka*⁵, przedstawiono rozumienie patriotyzmu przez Romana Dmowskiego. Rolę Kościoła w poglądach endeckich autor scharakteryzował, posiłkując się broszurą *Kościół, Naród, Państwo*⁶. Ruchy nacjonalistyczne Europy Wschodniej zostały – zgodnie z przyjętym założeniem – omówione dosyć ogólnie, podkreślić jednak należy, że autorzy (Zajcew i Stefaniw) sięgnęli nie tylko do bogatej literatury naukowej, ale także do tekstów programowych autorstwa przywódców tychże ruchów (Romana Dmowskiego, Corneliu Codreanu, Juliusa Ewoli).

Rozdział drugi, autorstwa Oleha Behena, poświęcony jest miejscu greckokatolickiej Cerkwi w ukraińskim społeczeństwie i w życiu publicznym w okresie II Rzeczypospolitej. W trzech kolejnych podrozdziałach omówiona została rola Cerkwi w kształtowaniu się życia politycznego i społecznego grekokatolickich Ukraińców, ze szczególnym uwzględnieniem działalności metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Najważniejsze materiały źródłowe wykorzystane w tym rozdziale pochodzą z Archiwum Państwowego w Przemyślu (zasób: Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego) oraz z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie (CDIAL)⁷. Mocną stroną tego rozdziału jest opis działalności i solidnie poparty źródłowo stan liczebności członków stowarzyszeń religijnych działających w Galicji⁸. Autor wielokrotnie podkreśla, że Cerkiew w Galicji cieszyła się niepodważalnym autorytetem wśród ukraińskiej społeczności, mając olbrzymi wpływ na różne grupy społeczne. Szczególną wartość mają

⁴ R. Opulski, *Niemiecki narodowy socjalizm jako religia polityczna. Obrzędy nazizmu i ich funkcje formacyjne*, [w:] *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka–Religia–Etos*, red. B. Grott, Kraków 2010, s. 297.

⁵ R. Dmowski, *Mysli nowoczesnego Polaka*, Kraków 1904.

⁶ R. Dmowski, *Kościół, naród, państwo*, [b.m.] 1927.

⁷ О. Беген, О. Зайцев, В. Стефанів, *Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*, Lwów 2011, s. 139–141.

⁸ Ibidem, s. 135, 137, 139.

fragmenty poświęcone organizacjom młodzieżowym, studenckim oraz ich czasopiśmiennictwu⁹.

Sakralizacji narodu i bezpośrednio Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów poświęcony jest rozdział przedostatni. Oleksandr Zajcew, oprócz powstania i metod działalności OUN, omawia podejście tej organizacji do chrześcijaństwa i religii w ogóle. W rozdziale tym znajdujemy największy atut omawianej pracy. W społeczeństwie polskim funkcjonuje potoczna opinia o bezkrytycznym oddaniu duchowieństwa greckokatolickiego ideologii ukraińskiego nacjonalizmu oraz o silnych afiliacjach katolickich tego ruchu. Praca *Націоналізм і релігія* tezę tę obala, stawiając na pozycjach przeciwstawnych ukraiński nacjonalizm integralny i „nacjonalizm chrześcijański”¹⁰. Nie oznacza to oczywiście, że autorzy zaprzeczają poparcie duchowieństwa unickiego dla idei ukraińskiego nacjonalizmu. Chrześcijaństwo jako zagrożenie dla rozwoju narodu definiuje Stefan Rudnickij, stawiając je w jednym szeregu z innym „uniwersalistycznymi” prądami: państwowo-prawnym, kapitalistycznym i socjalistyczno-komunistycznym¹¹. Chrześcijaństwo, jak i szerzej – cała religia, miało zagrażać tworzemu się świadomości narodowej ze względu na promowanie uniformistycznego sposobu życia i służeniu jednemu „uniwersalistyczno-religijnemu autorytetowi”, jakim jest diecezja z pominięciem indywidualnej, narodowej identyfikacji¹². Wspomniane zostały także młodzieńcze, marksistowskie sympatie Dmytra Doncowa¹³. Autor konkluduje, że według nacjonalistycznych przekonań Doncowa nową Cerkwią w sensie instytucjonalnym mogłaby zostać OUN, pismem świętym z kolei jego własna twórczość¹⁴. Podejście takie znajduje analogie we włoskim faszyzmie i niemieckim narodowym socjalizmie, klasyfikując ukraiński integralny nacjonalizm jako religię polityczną.

Praktykę relacji nacjonalizm–Cerkiew prezentuje najobszerniejszy, ostatni rozdział. Poparcie greckokatolickiego duchowieństwa dla ukraiń-

⁹ Ibidem, s. 145–147.

¹⁰ Ibidem, s. 319–340.

¹¹ Ibidem, s. 153.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, s. 155.

¹⁴ Ibidem, s. 175.

skiego wyzwolenczego ruchu omówił Wasyl Stefaniw. Autor słusznie uważa, że w II Rzeczypospolitej tożsamość oparta była w dużej mierze na konfesji, wspomina jednak o dużej roli duchowieństwa w kształtowaniu się tożsamości narodowej, poprzez inicjowanie powstawania stowarzyszeń typu Proswita, Sokół itp. Elementem, który zbliżał Cerkiew do ugrupowań nacjonalistycznych, był opór przeciwko polonizacji i komunizmowi. Poparcie Szeptyckiego dla centroprawicowego Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) interpretowane jest przez autora jako wyraz realizmu politycznego metropolity. Zaznacza on także, że duchowieństwo starało się wpajać ukraińskiemu ruchowi nacjonalistycznemu chrześcijańskie normy etyczne¹⁵. Konkludując, w drugim podrozdziale autor zauważa, że radykalny ukraiński nacjonalizm coraz bardziej stanowczo mówiąc o potrzebie uniezależnienia Cerkwi od Rzymu, nieuchronnie zmierzał do konfliktu z nią. Dla konserwatywnego duchowieństwa unickiego próby zastąpienia religii sakralizacją narodu musiały zakończyć się sprzeciwem. Punktem zapalnym było poparcie Cerkwi dla działalności Ukraińskiej Katolickiej Partii Narodowej (UKNP) oraz Ukraińskiego Katolickiego Sojuszu (UKS). Katolicycy przeciwnicy nacjonalizmu najmocniej krytykowali terroryzm, jak nazywali formę działania nacjonalistów. Autor wyróżnił dwa cerkiewne stronnictwa. Pierwsze, skupione wokół biskupa Grzegorza Chomyszyna, zorientowane lojalistycznie wobec państwa polskiego, krytykowało nie tylko radykalne formy, ale także bardziej umiarkowany nacjonalizm. Biskup Chomyszyn uważał, że OUN-owski nacjonalizm jest destrukcyjny i prowadzi do światopoglądu „pogańskiego”¹⁶. Drugie, z metropolitą Szeptyckim w centrum sprzeciwiało się nie nacjonalizmowi jako takiemu, ale nacjonalizmowi głoszonemu przez Doncowa i OUN¹⁷. Podrozdział poświęcony cerkiewnej krytyce nacjonalizmu został opracowany przez wszystkich trzech autorów.

¹⁵ Ibidem, s. 248.

¹⁶ B. Grott, *Nacjonalizm ukraiński w Cerkwi greckokatolickiej i jego praktyka dyskryminacji Polaków i polskości w latach II Rzeczypospolitej*, [w:] *Różne oblicza nacjonalizmów...*, s. 278.

¹⁷ О. Берен, О. Зайцев, В. Стефанів, op. cit., s. 318.

Autorem ostatniego podrozdziału w rozdziale czwartym, dotyczącego katolickiej świadomości i nacjonalizmowi chrześcijańskiemu jako alternatywie dla integralnego nacjonalizmu, jest Oleh Behen. Treści w nim zawarte dotyczą głównie działalności Akcji Katolickiej wśród Ukraińców wyznania greckokatolickiego oraz oddziaływaniu wydawanej przez Akcję prasy.

Omawiana praca jest pozycją cenną ze względu na bogaty materiał źródłowy i bibliograficzny. Na korzyść autorów przemawia także wyważony język, pozbawiony szowinizmu spotykanego czasami w historiografii ukraińskiej. Pewien niedosyt pozostawia jednak marginalizacja problemu dyskryminacji w ramach Cerkwi greckokatolickiej wiernych identyfikujących się z polskością czy łemkowskim separatyzmem¹⁸. Mimo braku podjęcia tego zagadnienia, które w sposób znaczący poprawiłoby atrakcyjność lektury dla polskiego czytelnika, praca stanowi istotny głos w polsko-ukraińskim dialogu o trudnym sąsiedztwie obu narodów w dwudziestoleciu międzywojennym.

Tomasz Wiśniewski (Gdańsk)

¹⁸ B. Grott, op. cit., s. 269–285.